

HAMMEL KIRKE

Hammel Kirke

Hamel betyder på middelhøjtysk ”stenet bakke” eller ”brat klippe”. Var det lille bakkeparti, hvorpå Hammel kirke ligger, den lille bakke med sten, som gav Ham- mel navn?

Den lille stenede bakke har været frem- trædende i det ellers meget kuperede terræn, så man kan ikke undre sig over, at man rejste en trækirke her, da kristen- dommen holdt sit indtog i 900-tallet.

Måske havde der tidligere været et gude- hov på samme lille ”knold”, der dengang på østsiden og nordsiden var omsluttet af Hammel Bæk. At alle kirker nær

Hammel er bygget af granitsten, hænger selvfølgelig sammen med, at dette mate- riale var lige for hånden i rigelig mæng- de, spredt ud over landskabet fra den tid, hvor Danmark var dækket af de mægtige isbræer. Kirkerne blev bygget omkring år 1200, og som andre kirker i omegnen er Hammel kirke en kvadrestenskirke bygget af 2000 kampesten.

Fra 1594 ejes Hammel kirke af adels- mændene på Jernit og grevskabet på Fri- senborg, hvilket på utallige måder har sat sig spor i såvel inventar som bygning frem til selvejet pr. 1. juli 1929.

Hammels udvikling, der navnlig tager fart fra midten af 1950’erne med de man- ge parcelhuskvarterer, omdanner stations- byen til en købstadslignende by. Lands- bykirken bliver for lille, og i 2000-årene fremstår ønsket om mere plads til særligt store kirkelige begivenheder. En omfat- tende restaurering samt en udvidelse kommer på tale og gennemføres 2018- 2019.

År 800 – Runesten ²

Men Hammel kirke har minder fra før kirkens opførelse, idet der på den femte sokkelsten øst for syddøren ses en rest af en **runestedskrift** fra 800-tallet. Der står ULFS:ST (Ulf’s sten), ”... lige så som en anden, som jeg ikke kunne finde, der skul- de findes i tårnet. Dette sidste var nu ikke

så mærkeligt, ti tårnet er for nylig bygget om [1881-1882], og efter sigende skal en del sten være ført bort”, skrev en ung studerende i sine kirkeoptegnelser i 1884. Der stod MAGNUS på den sten.

H.C. Andersen skrev 24. juni 1865 om sin tur til Hammel kirke: *Til Middag kom en Fuldmægtig Petersen fra Kjøbenhavn og vilde see en Runesteen, der lig- ger nede ved den gamle tilmurede Ind- gang til Kirken i Byen Hammel; han kunde ikke læse det, sagde det hang ikke sammen, (der var kun 5 a 6 Runer).* Runologer anser disse skrifttegn for at være nogle af de ældste i Danmark.

Den romanske kirke

træder nok tydeligst frem i de to smukke tilmurede dørsteder i skibets vestende.

Mandsdøren ¹ på sydsiden er den rigeste af de to med to søjler og en overligger (tympanon). Søjlen i vest kronet med en løve og et kors, og søjlen i øst kronet med palmelignende motiver. På overlig- geren vises den korsfæstede, men sejren- de frelser, flankeret af en flyvende eller måske knælende, tilbedende engel og en ligeledes svævende, måske knælende messedreng, der svinger et røgelseskar.

Kvindedøren ³ på nordsiden er knap så dekorativ, men overliggeren er mere dramatisk. Den fremstiller legenden om Sct. Eustachius (el. Sct. Hubertus), der

møder Kristus i skikkelse af en hjort. Fra venstre ses hesten, der med sænket hoved kaster helgenen af, der ses flyvende hen mod den knælende hjort med det kors- prydede hoved (Kristus).

År 1400 – Tårnet

tilføjes i senmiddelalderen (1400-tallet) og har i sin oprindelige form været med kamtakke gavle. Restaureres kraftigt fra 1881-1882 under ledelse af arkitekt Christian Kiilsgaard med skiferspir og forgyldt vindfløj, der bærer ejerens 9-takkede grevekroner med initialer C.E. K-J-V-F (Christian Emil Krag-Juel-Vind- Frijs) og årstallet 1881. Tårnet forhøjes, og en omfattende fornyelse af murværket foretages med anvendelse af 27660 store mursten fra Frýsendal teglværk.

”Det nye Taarn bliver noget højere end det gamle, og i Stedet for dets takkede Gavle, der tog sig rigtig godt ud med de mange prægtige Træer paa Kirkegaarden og i Præstegaardshaven, som Baggrund, kommer der nu, efter Kirkeejeren, Lens- greve Frijs-Frijsenborgs Bestemmelse, et spir paa Kirken”, skrev Jyllands Posten i 1881.

År 1536 – Reformationen

Selvom reformationen i Danmark i 1536 må betragtes som en fyrstereformation gennemført af kongen, så havde en mere

folkelig evangelisk-luthersk bevægelse dog fået fodfæste i befolkningen, og det katolske kirkegods med småaltre, helgener, nødhjælpere, relikvier m.m. blev fjernet fra kirken, og gennem årene erstatet af grevelige epitafier, ligstene, loftdekorationer, verdslige prædikestole samt udvidet med krypt og kapel.

År 1581 – Alterstager

To alterstager af messing, antagelig fra slutningen af 1500 tallet er muligvis støbt af klokkestøber Berend Bodemann fra Lübeck, da de ganske svarer til stagerne fra 1581 i Allerup på Fyn. De er 40,5 cm høje og har en jern-lys-pig, der gør de blødt profilerede stager tunge på grund af jernindsatsen.

Omk. 1600 – Herskabsstole ⁴

I 1594 overtager Valdemar Parsberg Hammel kirke, og ganske få år derefter, omkring 1600, installeres Herskabsstolene øverst i kirken med Valdemar Parsberg og hustru Ide Lykkes 4 anevå-

ben. Men de tre af herskabsstolegavlene er rekonstruktioner udført 1891 af snedker F. Hegaard, Hammel. Sydsidens næstøstligste stolegavl er rimeligvis en genanvendelse af én stolegavl med tilhørende dør fra 1600.

"Et Stolestade, der har tilhørt Ridder Parsberg og stammer fra det 16de Aarhundrede og som i 1850 kjøbtes paa en Auktion af en Mand der paa Egnen, som igjen solgte det til en Fotograf i Hammel, er af Grevskabet atter tilbagekjøbt og indsat paa sin gamle Plads", fortæller Hammel Avis 1891.

Parsbergerne stammer fra byen Parsberg mellem Nürnberg og Regensburg. En gren af denne bayerske uradel blev bragt til Danmark af Christoffer af Bayern. Parsbergernes våbenskjold er i dag byens vartegn.

1608 - 1618 – Gravsten Parsberg ⁵

Koret har to gotiske krydshvælv, og i væggen mod nord er indmuret en portrætfigursten i sort kalksten, udført mel-

lem 1608 – 1618 over Valdemar Parsberg d. 1608 og Ide Lykke d. 1618, samt deres børn Verner Parsberg d. 1586 og Beate Parsberg d. 1593. De to portrætfigurer i legemsstørrelse omkranses af 2x16 anevåben og øverst dyderne Troen med kors og Håbet med anker og fugl. Bemærk, hvordan Ide Lykkes dødsdato og alder: 10 DECEMBER ANO 1618, 58 AAR er tilføjet. Det fortæller, at gravstenen er hugget før 1618.

Efter 1600 – Krypt

Koret forlænges i begyndelsen af 1600-tallet, hvorved det bliver muligt at etablere en krypt under alteret med nedgang fra koret. Her gravsættes Valdemar Parsberg, Ide Lykke og deres to børn Verner og Beate. 1897 bliver resterne

af ligene samlet i en egetræskiste, der anbringes i Friisernes gravkapel, hvorfra kisten senere er fjernet og gravsat. Øst for kirken er sat en mindesten, en romansk overligger til et vindue, sandsynligvis fra Jernit kirke, med navnet Parsberg. Den tomme krypt bliver omdannet til fyrrum, og der installeres varmeapparat i kirken i 1897 af Mogens Frijs til en pris af 3000 kr. [212.940 kr. i 2020].

År 1610 – Epitafium Parsberg ⁶

Epitafiet over Valdemar Parsberg (1557 - 1607) og hans familie udfylder hele skibets nordvæg mellem de to vinduer. Billedarbejdet tilskrives Mikkelt van Groeningen, medens portrætmaleriet signeres af Laurits Andersen, Ribe, hvad der ikke er så mærkeligt, idet Valdemar Parsberg

var lensmand på det vigtige Riberhus Slot 1594-1597, samt at Laurits Andersen ikke alene var virksom i Ribe, men også i Østjylland.

Vi ser hele familien knælende foran maleriet "Lazarus' opvækkelse". Centralt Valdemar Parsberg i sort harnisk og med farvestrålende rødgult skærf og Ide Lykke bærende langt, hvidt enkeslør samt børnene fra venstre: lille Verner (1 år), Jørgen, som forsvinder i Bøhmen 1619 i 30 årskrigen, derefter døtrene Johanne, Ingeborg, Sophie, Anne og lille Beate (0 år) foran på en pude. De flankeres af dydefigurerne: Troen med kalken (mangler), Håbet med anker, Kærlighed med to børn, Retfærdighed med (ny) hånd og kors – oprindeligt med sværd og vægt. Imellem listes 2x16 anevåben i relief (sammenlign med ligstenen på korets nordvæg). Øverst troner maleriet "Kristi opstandelse", flankeret af nøgne mands- og kvindesøjler.

1632 - 1933 Bibel

Christian IVs foliobibel fra 1632-33 (trykkearbejdet stod på i godt et år) var efter kongens ønske en kopi af hans faders bibel fra 1588-89. Den skulle trykkes med de samme skrifttyper og de samme billeder i træsnit, således at blad svarede til blad og linje til linje. Christian IVs bibel er derfor ret værdifuld og opbevares forsvarligt.

År 1682 - Epitafium Olufsen Varde ⁷

Ligeledes på nordvæggen mod koret er et mindre barok epitafium over provst Jens Olufsen Varde (1617-1693), hans hustru Dorete Iversdatter (1607-1688) og deres søn Christen Jensen Høst (1650/51-1705). Jens Olufsen Varde snyder sig til sit embede i Hammel, idet han lover at gifte sig med den afdøde præsts datter, Barbara Jensdatter, men da Jens Olufsen Varde ankommer til præstegården i Hammel, er han allerede gift med Dorete Iversdatter (ca. 1848). Det gør præstenken, Anne Jacobsdatter, så oprevet, at hun slæber den nye Hammel-præst for tamperetten. Det ender med et forlig. Jens Olufsen Varde er præst i Hammel og Voldby menigheder 1648-1693, præst i Sall fra 1673 og provst i Gjærn herred fra 1662. Portrætmaleriet kan være malet i 1682, hvor Jens Olufsen Varde er 78 år, Dorete Iversdatter er 75 år og Christen Jensen Høst er 32 år.

Epitafiet er tilsyneladende lavet før præsteparrets død – efter det påmalede årstal 1682, og gravskriften i hængestykket er først sat på efter sønnens død 1704, da han omtales som "salig". Ved de spinkle søjler står dyderne Kærlighed med flammende hjerte og barn på armen og antagelig Retfærdighed uden attributter. Længere oppe på gesimsen ses dyderne Håbet med due og anker, samt Troen med

kors og alterkalk på en bog. Den opstandne Kristus øverst med sejrspanen og nederst to engle med dødssymboler, timeglas og kranium. De har formodentlig holdt to basuner. Epitafiet tilskrives billedsnitteren i Horsens, Arent Friderichsen Slache.

1688 - 1792 - Gravsten

1. Omk. 1688 et fragment (1/3) af grå kalksten over to døtre af biskop i Ribe Iver Iversen Hemmet (1564-1629), nemlig begge præstekonerne, Dorete Iversdatter Hemmet (1607-1687) og Lene Iversdatter (1604-1682). Fragmentet opbevares i Krypten under "Det lille Kirkerum". Det kunne tyde på, at Doretos mand Jens Olufsen Varde ligeledes var begravet under stenen. (se også epitafiet over Jens Olufsen Varde).

2. 1777 Johan Christian Busch, forvalter på Frijsenborg, gravstenen af grå kalksten er indmuret i kvindedøren.

3. 1786 Niels Basse, forvalter på Frijsenborg, gravstenen af grå granit med røde strejfe er indmuret i tårnets sydmur.

4. 1792 Jens Lassen Høeg, sognepræst, gravstenen af lysegrå kalksten er indmuret i tårnets nordmur. Disse gravsten har ligget inde i kirken og er ved restaureringen i 1881-1882 trukket ud af kirkegulvet og er blevet indmuret dels i tårnet, dels i kvindedøren. Det er samfundsklassen lige under grevskabet. Der er tale om personer, som har råd og indflydelse til at blive begravet inde i kirken. Som det senere bliver betegnet "De stinkende rige".

År 1694 - Prædikestolen ⁸

Godt nok bruger Niels Friis (1665-1699), greve på Frijsenborg, megen af sin tid i København samt som ambassadør i Haag, men det lykkedes ham dog i hans

korte liv at få produceret en prædikestol i København, antagelig på Christian Nergers værksted. Prædikestolen fremstår ikke særlig religiøs, men man finder dog Kristus med sejrspanen øverst på lydhimlen. Selve prædikestolen domineres af de kronede våbenskjolde for Niels Friis med det røde eger og Christine Sophie Reventlow med den kamtakke røde mur i centerfeltet samt derunder årstallet 1694. På yderfløjene Niels Friis og Christine Sophie Reventlows spejlmogrammer, mod øst "NF" og mod vest "CSR". I opgangens ovalfelt: "Ezech: 2 v. 7. Du MennisKens Søn du Skal tale mine ord til dette Folck hvad entten (!) de lyde det eller lade det".

9

År 1730 – Fonthimmel ⁹

Fonthimmelen over døbefonten er oprindelig i 1730 udført til Uth kirke nær Boller Slot ved Horsens Fjord, som førhen var under Frijsenborg. Fonthimmelen er formodentlig udført som kopi af Jørgen Arentsen Slaches døbefont fra 1718 i Horsens klosterkirke, og er lavet af eg. Fonthimmelen blev overført til Hammel kirke ca. 1898, hvor snedkermester F. Hegaard, Hammel, udførte den ottekantede døbefont ¹⁰ af eg. I den vestvendte bladkrans et gyldent spejlmonogram ”MKJVF” for Mogens Krag-Juel-Vind-Frijs (1849-1923).

10

1737 - 1738 – Friisernes gravkapel

Øllegaard Gersdorff dør ved Frankfurt am Main i 1737. Ved hjemkomsten påbegynder Christian Friis (1691-1763), greve på Frijsenborg, bygningen af Friisernes gravkapel i forlængelse af koret, og i 1738 står kapellet færdigt, og Øllegaard Gersdorff indsættes i kapellet i en sort/hvid marmorsarkofag. Det bliver gravkapel for Christian Friis' familie 1738-2019. Ved udvidelsen og restaureringen af Hammel kirke fra 2018-2019 flyttes de 8 marmorsarkofager og en kiste til et nyt sarkofagrum i Stenhuset. Personerne gravsættes i græsplænen øst for kirken (se foto på bagsiden). Man kan stadig se stukkaturen på loftet, mod øst de Friiske og Gerdorffske våbenskjolde med året 1738, på nordvæggen Christian Friis' og på sydvæggen Øllegaard Gersdorffs spejlmonogrammer. Stukkaturen var tidligere bemalet og forgyldt.

12

Det gamle kapel integreres i kirken og kaldes herefter ”Det lille Kirkerum”.

I gravkapellets østre vindue et **glasmaleri** ¹¹ signeret P.M. Sørensen, Aarhus, der gengiver ”Kvinderne ved graven”, er fra omkring år 1900.

Ved Kongelig Bygningsinspektørs besigtigelse af Hammel kirke forud for restaureringen og udvidelsen i 2018-2019 faldt udtalelsen om Hammel kirkes tilknytning til Jernit og Frijsenborg således fra bygningsinspektøren: ”Kirken må betragtes som egnens ”Roskilde Domkirke”, på grund af den store påvirkning fra Jernit og Frijsenborg.”

År 1771 – Lysekroner ¹²

Grev Erhard Wedel Frijs (1710-1786), greve på Frijsenborg, lider på sine gamle dage af podagra, og da han har svært ved at bevæge sig ned til Hammel kirke, søger han om bevilling til at indrette et kapel på Frijsenborg. Kuppet bliver smukt udstyret bl.a. med en messinglysekroner til 12 lys. Årtier senere blev lysekronen flyttet til Hammel kirke. Den har inskriptionen: ”Af Grev Erhard Wedel Frijs og Grevinde Christine Sofie Wedel Frijs givet til Frijsenborg Kapel, som de har ladet indrette i Aaret 1771.” Lysekronen hænger i koret sammen med den anden messinglysekroner fra 1892

13

til 3x6 lys med inskriptionen: ”GESFDS 1892 GMCKIVF” for Grevinde Elisabeth Sophie Frederikke Danneskiold-Samsøe og Grev Mogens Christian Krag-Juel-Vind-Frijs.

Kirkens øvrige lysekroner er 16-armede ”Grenlysekroner” i blankpoleret og lakeret messing fra Okholm Lightning, Tønder, opsat 2019, ligesom Okholm Lightning også har stået for den øvrige belysning.

År 1849 – Altertavlemaleri ¹³

På skibets sydvæg hænger professor ved Kunstakademiet J.L. Lunds altertavlemaleri fra 1849 ”Kristus med kalken”. Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs (1817-1896) overtager i august 1849 Frijsenborg, og allerede samme år bestilles altertavlemaleriet hos den 71 årige maler J.L. Lund (1777-1867). Lund er i overensstemmelse med datidens kunstre-

ning og bliver af samtiden betegnet som en mere veluddannet og flittig end en rigt begavet kunstner. Han har malet en række altertavler, men Akropolis-fortæppet til Det Kongelige Teater 1828 er nok det, de fleste kender.

År 1853

Søndag den 23. januar 1853 lader kirkens patron (beskytter), grev Christian Emil Frys, sin kirke fremvise for kirkens sognebørn.

"Kirken er blevet fornyet med nye vinduer af støbt jern, buerne for oven med 'couleure' glaser, en ny altertavle samt udarbejdet kalk og disk. Hele kirkens indre var omdannet og forskønnet", skriver Ålborg Stiftstidende i 1853.

Ved denne lejlighed regner vi med, at det flotte **rokoko-stukloft** ¹⁴ fra slutningen af 1700-tallet er blevet opsat i skibet. *"Stukloftet var farvet lyseblå, rosa og en masse forgyldt bl.a. i de grevelige initialer i hjørnerne med de 5-takkede grevekroner. Det er loftet fra riddersalen på det gamle Frijsborg slot. Det blev forsigtigt taget ned og opsat som et puslespil i Hammel kirke, der jo altid har været Frijsborgs hovedkirke".*

Stukkaturen i skibets loft er antagelig opsat på Frijsborg efter Christian Friis' død (1763) og arrangeres som en familiefortælling over Christian Friis' familie. I Hammel kirke skal vi starte midt for i østsiden lige over korbuen med initialerne for Christian Greve Friis og Øllegaard Gersdorff (forældrene). Derefter følger parrets fire overlevende døtre med ægtefæller, begyndende i nord-øst og placeret efter alder i solretningen: (NØ) 1. Christine Sophie Friis og Erhard Wedel-Frijs, (SØ) 2. Elisabeth Sophie Friis og Jean Henri Desmercières, (SV) 3. Birgitte Christine Friis og Carl Chris-

tian von Gram, (NV) 4. Sophie Hedevig Friis og Ove Juul. Det er den samme familie, vi finder i kapellet i Stenhuset.

År 1967 – Orgelet.

Store Bededag i 1965 slog Frijsborg Slot dørene op for besøgende på den såkaldte "Orgeldag". Der kom 25.000 mennesker, og der blev på dagen et overskud på 120.000 kr. [1.082.287 kr. i 2020]. Lensgrevinde Irene Wedell, der var næstformand i menighedsrådet, havde arrangeret "Orgeldagen" til fordel for et nyt orgel i Hammel kirke. Et orgeludvalg kunne lade orglet bygge af orgelbygger Jørgen Zachariassen hos Marcussen og Søn. Prisen blev 140.000 kr. [1.262.668 kr. i 2020] Indvielsen fandt sted december 1967, og ved en festlig lejlighed på Frijsborg afslørede pastor Trærup (formand for orgeludvalget) en sølvplade, som sættes på orglet. Orglet havde 15 stemmer, men blev ved udvidelsen og renoveringen i 2020 udvidet til 19 stemmer.

Der har været to trapper i våbenhuset, en til greven, og en til organist og ringer. Greven havde jo sin plads på pulpituret ved siden af orgelet, som dengang vendte helt ud til pulpiturets kant, og organisten sad med siden til kirkeskibet.

Foruden at give plads til orgelet var pulpituret indrettet til kirkeejeren og blev i 1862 betegnet "grevens stol". Der var syd for orglet anbragt fire stole, to armstole samt en sofa.

2019 – Oplukkelig-altertavle ¹⁵⁻¹⁶

I perioden 2018-2019 renoveres og udvides Hammel kirke. En meget speciel fleksibel-altertavle udvikles, og de dobbelte tavlers for- og bagside udfærdiges af kunstmaleren Lise Malinovsky f.

1957, der er en figurativ kunstner.

Hendes billeder er ofte i stærke farver og med grove penselstrøg. Hun malede fra begyndelsen store, overvældende, direkte billeder i en meget stærk farveholdning. Billederne er mere sansede end sette, de er udtryk for følelser og drømme.

Af tidligere kirkekunst af Lise Malinovsky er alteret i Thyrsted. Den lukkede altertavle viser fra kirkesiden et billede fra Det nye Testamente: Josef og Maria på flugt til Ægypten og fra "Det lille Kirkerum" et billede fra det gamle testamente: Moses ved Det Røde Hav. Når altertavlen åbnes, har Moses delt vandene ved Det Røde Hav, og "Det lille Kirkerum" er nu en del af kirkerummet. Altertavlen har på denne måde tre billeder. Man må ikke åbne og lukke altertavlen, da berøring kan skade maleriet. Derfor er der ikke adgang til området omkring alteret og heller ikke adgang til "Det lille Kirkerum" fra kirkesiden. Man benytter den udvendige trappe på sydsiden.

Ved samme lejlighed blev der konstrueret et trækors fra det i skoven netop væltede bøgetræ "Præstens Bøg", som i 1850'erne blev fredet på foranledning af pastor Peder Michael Andressen (1810-1877). Korset hænger på korets sydvæg og er udformet af skulptør Peter Haugsgaard Gregersen.

Ved denne store renovering og udvidelse af Hammel kirke fjernes trinnene mellem skibet og koret, således at midtergangen fortsætter i ét stykke frem til knæfaldet ved alteret, hvorved Hammel kirke bliver handicapvenlig. Der bliver dog et enkelt trin op til alteret og igen et trin ind i "Det lille Kirkerum". Disse trin skyldes de underliggende gravhvelvinger.

De enkeltstående stole i kirken er tegnet af bysbarnt møbelarkitekt Jørgen Bækmark, der har været leder af FDB's tegnestue for møbler.

Det elektriske varmeanlæg nedlægges, og der installeres fjernvarme i hele kirken.

År 2019 – Alterbordet

der udstråler en lethed ved sin gennemsigtighed, er aflangt, kasseformet og støbt af Aarhus Betonvarefabrik, støbt i et, for at alterbordet kunne have samme farve. I alterbordet er der en messingplade med et kors.

16

År 2019 – "Det lille Kirkerum"

som blev udvidelsen eller forlængelsen af Hammel kirke i 2019, blev en utraditionel opbygning af kirkerummet i forbindelse med den oplukkelige altertavle.

Åbningen gør det muligt, at der ved særlige lejligheder kan sidde flere mennesker i kirken. Der er installeret et videosystem, så kirkegængerne navnlig kan følge med i prædikenen fra prædikestolen.

17

Frisesernes gravplads øst for kirken